

Kiss Zoltán¹: Nótári Tamás: A salzburgi historiográfia kezdetei

Debreceni Jogi Műhely, 2009. évi (VI. évfolyam) 3. szám (2009. július) 13-17.

Nótári Tamás – a nemzetközi hírű klasszika filológus és bizantinológus, Szádeczky-Kardoss Samu² tanítványaként – ezen monográfiát megelőzően, és ezt követően, az elmúlt két évben is számos középkori témát dolgozott fel rangos folyóiratokban megjelent fordításaiban és tanulmányaiban.³ A monográfia a Kristó Gyula akadémikus által alapított Szegedi Középkortörténeti Könyvtár huszonharmadik köteteként látott napvilágot.

„*Alle mittelalterliche Forschung ist Philologie*” azaz a középkorkutatás minden esetben filológia. Ezt az alapelvet, valamint a forrástisztelet kritériumát tartotta a szerző szem előtt a munkája során. A monográfia további filológiai aspektusaként emelhető ki, hogy a kiindulópontként megjelölt források mindegyikénél megkísérli annak szerkezetét, nyelvi és stíláriis sajátosságait, a bennük található reminiscenciákat feltárni. A filológiai megközelítés mellett azonban a köz-, egyház-, művelődés- és jogtörténeti szempontok is nagy súllyal estek latba, hiszen maguk a salzburgi történeti források sem lettek volna interpretálhatók a politikai folyamatok behatóbb elemzése nélkül. Bizonyos alfejezetek kérdésfelvetéseivel kitekintést tesz bizonyos szak-, illetve segédtudományok eredményeire; így például a salzburgi sókitermelés a régészet, a bulgáriai misszió és Metód működése a szlavisztika, a VIII. századi társadalomkép pedig a germanisztika kutatási eredményeit hívhatta segítségül.

A kötet szerkezetét tekintve jól áttekinthető, Salzburg püspökei által fémjelzett korszakok szerint, kronológiai sorrendben haladva mutatja be a szerző Salzburg, és azon keresztül Bajorország VIII.–IX. századi történetét három fejezetben. A monográfia a *Libellus Virgilii*, a *Gesta Sancti Hrodberti confessoris*, a *Liber confraternitatum*, a *Notitia Arnonis*, a *Breves Notitiae*, az ún. *Carmina Salisburgenia* és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, vagyis hét, illetve hat – mivel hagyományozódását tekintve a *Libellus Virgilii* a *Breves Notitiae* részeként maradt fenn – legfontosabb salzburgi forrása köré csoportosul, a felsorolt művek kronológiáját követve. A kötetben a szerző a forrásokat histográfiai aspektusból igyekezett áttekinteni: hogyan tükröződik bennük a kor nagy- illetve helyi politikája, jogrendszere, kulturális tendenciáit. A vizsgálódáshoz Nótári elsődlegesen a tágan értelmezett középlatin filológia eszköztárát hívta segítségül. A forrásokat három nagyobb fejezetben tárgyalja: a fejezeti felosztás természetesen azon korszakhatárokat jelöli, amelyeket Salzburg jelentősebb püspökeinek, illetve érsekeinek időszaka mentén vonhatunk meg. Így a monográfia első fejezete Virgil püspök korát taglalja, a második fejezet Arn püspök korát tárja elénk, míg a monográfia harmadik fejezete Liutpram és Adalwin püspök korát mutatja be.

Az első fejezet Virgil püspök korát mutatja be felvázolva az általános és szélesebb történeti háttérrel, majd részletesebben tárgyal témákat, mint például a bajor egyházszerkezet kialakulását, vagy a három ehelyütt bemutatott forrás elemzését. (*Libellus Virgilii*, *Liber Confraternitatum* és *Gesta Sancti Hrodberti confessoris*). Az Írországból a *peregrinato pro amore* szokását követve Bajorországba érkező Virgil számos ponton új fejezetet nyitott Salzburg történetében. Virgil már apátként is fellépett a salzburgi Szent Péter-kolostor jogainak védelmében, melyet a kolostor javáért felelős apáttól az ír regula is megkövetelt, ám Virgil számos ponton épp az ír szokásjoggal ellentétesen kontinentális (frank) rendszer követelményeit igyekezett érvényre juttatni. Virgil kifejezetten jó viszonyt ápolt Odilo herceggel, ám miután átvette Salzburg vezetését vitát kezdeményezett a bischofshofeni cella sancti Maximiliani, vagyis a Szent Miksa szerzetesi lak vagyona felett. A pongau cella sancti

Maximilianit még Szent Rupert alapította Theodo herceg hozzájárulásával és a fivérek, Tonazanus és Urso közreműködésével, ám ezt a betörő szlávok hamarosan lerombolták. A *Libellus Virgilii* első részének elbeszélése szerint a helyre, ahol később a szerzetesi lakot emelték, Rupert szolgája, Tonazan és a herceg szolgája, Ledi talált rá. Miután 741-ben Odilo hazatért száműzetéséből a frankoktól, a számkivetésben őt elkísérő hűséges káplánjának, Ursus/Ursónak adományozta Szent Miksa vagyónát és a hosszabb ideje elhagyott szerzetesi lakot, hogy azt építse újjá. Tehát Odilo beneficiumként átadta a *cella Maximilianit* és annak ingatlanait, melyből látszik, hogy határozott lépéseket tett, hogy az egyházi/püspöki és a világi/hercegi javadalmakat, s az ezek feletti rendelkezési jogot elkülönítse. A herceg nem tudta, hogy a pongau templomot Theodo és Thedobert hozzájárulásával Rupert építtette és szentelte fel, s hogy Theobert herceg mind a szerzetesi lakot, mind pedig az ott lakó embereket a Salzburgi Püspökségnek adományozta. Odilo természetesen hamarosan tudomást szerezhetett a jogi helyzetről, mégis megtagadta Virgil követelését, hogy visszaadja neki a *cella Maximilianit*, a *Breves Notitiae* indokolása szerint azért, mert nem akarta megszomorítani káplánját. Virgil küzdelme nem Odilo herceg ellen irányult, hanem azon bajor gyakorlattal próbált meg szembehelyezkedni, amely alapján a hercegi és nemesi alapítású egyházi javadalmakat az alapító nemzetség utódai hűbérként visszakapták. Virgil közvetlen nagy ellenfele, Bonifác egyházi reformjainak köszönhető, hogy a *cella Maximilianit* esetében ilyen határozottan léphetett fel a püspökség, illetve a Szent Péter-kolostor jogainak védelmében, hiszen csak a bonifáci reform után vált lehetővé, hogy Bajorországban szigorúan elkülönüljenek a hercegi és püspöki kolostorok, illetve templomok. A pongau szerzetesi lak és birtok további sorsáról a *Libellus Virgilii* – s ezzel a *Breves Notitiae* is – csak annyit jegyez meg, hogy a helyzet változatlan maradt mindaddig, amíg Virgil püspök élt, vagyis 784-ig. Nótári kifejti, hogy Virgil eljárása és álláspontja a *cella Maximilianit* feletti joghatóságról kibontakozott vitában sokkal közelebb állott a kontinentális nézeteket képviselő Bonifác eszmeiségéhez, mint a Virgil ír hazájában elterjedt, a kolostorok feletti rendelkezési jogot az alapító nemzetségek kezében meghagyó szokásokhoz.⁴

A *Gesta Sancti Hrodberti confessoris* kapcsán felmerülő kérdések közül ki kell térni azokra amelyek választ adnak arra, hogy mikorra tehető Rupert érkezése Salzburgba, érkezését mi motiválta, illetve Rupert halálának idejére és helyére. Rupert legkésőbb 696-ban Wormsból érkezett Bajorországba, melyet az Agilolfing-dinasztiával fennálló rokon kapcsolatai is indokoltá tettek, azonban felmerülhet a politikai motiváció lehetősége is. Rupert tehát letelepedett Salzburgban, ahol szervezett formát és új lendületet adott a már meglévő keresztény életnek és közösségnek; templomokat és szerzetesi közösségeket alapított. Salzburgban nem hozott létre egyházmegyét, tehát sem salzburgi püspöknek, sem salzburgi apátnak nem tekinthető. Halála 715 körül következett be Wormsben, ahová ezelőtt nem sokkal tért vissza.⁵

A *Liber confraternitatum* nem más, mint egy élők és holtak neveit tartalmazó felsorolás, akikért a salzburgi Szent Péter-kolostor szerzetesi közössége imádkozott. A listát a VIII. század végén, még Virgil püspök utolsó évében, vagyis 784-ben kezdték el vezetni, tehát még Bajorország frank annektálása előtt. Érdemes megjegyezni, hogy a *Liber confraternitatum* e műfaj legkorábbi ránk maradt darabja. E felsorolás természetesen nem histogramikus céllal keletkezett, ám a történész számára értékes következtetések levonását teszi lehetővé, hiszen nem csupán a kor vallásos világlátásába enged bepillantást, hanem egy merőben egyedi társadalomképet, mi több, politikai arculatot tár elénk a VIII. század végének Bajorországából.⁶

A könyv második fejezete Arn püspök korát taglalja, először felvázolva az általános és szélesebb történeti háttérrel, azaz III. Tazsiló bajor herceg trónfosztását és ezáltal az önálló Bajor Hercegség felszámolását, valamint a salzburgi érsekség megalapítását. Ezen események fényében vizsgálja a szerző a korszak Salzburgban keletkezett két legjelentősebb forrását, a *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitiaet*.⁷

A *Notitia Arnonis* megszületésének okaként Nagy Károly Bajorország feletti hatalomátvétele adható meg, amelyre III. Tazsiló, az Agilolfing-dinasztia utolsó hercegének trónfosztása révén kerülhetett sor. A frank uralkodó kül- és belpolitikailag is elszigetelte III. Tazsilót, ezután a vazallusává tette 787-ben, majd 788-ban végleg megfosztotta hatalmától. A Tazsilóval szembeni koncepciós perre 788-ban, Ingelheimban került sor a frankok és az uralmuk alatt álló *nationes* találkozásánál, ahol Tazsilónak is meg kellett jelennie. A frank optimates jelenlétében megtartott tárgyaláson a Károlyhoz „hűséges” bajorok súlyos vádakkal illették Tazsilót, miszerint az nem volt hajlandó hűségkijét betartani. Az avarokkal kötött szövetség különösen nagy hangsúllyal esett latba, lévén hogy ezek a keresztény világ, s ezzel a korabeli *ius gentium* határain kívül helyezkedtek el, következésképpen aki velük szövetkezett, az egész keresztény világgal fordult szembe. Ez az *infidelitas* legsúlyosabb esetének számított. Tazsiló a vádak egy részét nem tagadhatta, hiszen önálló külpolitikája részét képezte, hogy más népekkel kapcsolatot vegyen fel, s ezeket saját belátása szerint alakította, ami természetesen a frank uralkodó szemében hűtlenségnek tűnt. Mindezen vádpontok azonban nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy Tazsiló halálra ítéljék, illetve őt és utódait megfosszák a hercegségtől, valamint hogy a hercegséget a frank király kezére játsszák: a herceg korábbi állítólagos bűneit kellett előhozni, többek között a 757-es aquitániai hadjáratban elkövetett *harsilizt*, vagyis a királyi had önkéntes elhagyását. A vád jogi háttere ugyan pusztán a sereg engedély nélküli elhagyásával nem volt megalapozott, tekintettel arra, hogy a *harsiliz* csak a IX. századtól számított halállal büntetendő cselekménynek. A bűnösség kimondása után Károly „kegyessége” és „rokoni érzései” arra indították, hogy ne engedje a halálos ítéletet végrehajtani; Tazsilónak azt kellett kérnie, hogy hátralevő életét kolostorban tölthesse, ahol bűneit megbánhatja, s így legalább lelke üdvéről gondoskodhatik. Tazsiló védekezése mindenestül hiányzik, beismerő vallomása is irreálisan bűnbánó benyomást kelt. Mind Tazsiló gyermekei kolostorba zárásának, mind Bajorország a Karolingok birodalmába történt anektálásának jogi megalapozottsága igen kétséges, hiszen de iure fiának kellett volna az Agilolfingek öröklési jogát biztosító *Lex Baiuvariorum* rendelkezése szerint átvennie a hercegséget. A bajor hatalmi és birtokviszonyok rendezése után Károly megkísérelte az Agilolfingek uralmának felszámolását immáron végleges, jogszerű formába önteni: Tazsilót kolostorából 794-ben, Frankfurtban egy zsinat elé citálták, ahol a frank egyházi és világi méltóságok, valamint a pápa követői előtt le kellett mondania hercegségéről a maga és összes utódai nevében.⁸

A *Breves Notitiae* keletkezése szorosan összefügg Salzburg 798-ban történő érsekséggé emelésével, s Nagy Károly bizalmasa, Arn e jegyzékkel igyekezett primátusát bizonyítani a többi bajor püspök felé. Arn annál is inkább kiérdemelte Nagy Károly bizalmát, mivel készségesen végrehajtotta utasításait a III. Leó pápa körül Rómában kibontakozott kényes helyzetben. A szerző nézete szerint Nagy Károly emberei, Paschalis és Campulus által elsősorban azért szították e viszályt – s kísérelhették meg trónjáról letaszítani a pápát –, hogy utóbb a frank uralkodó a pápa megmentőjének szerepében léphessen fel, s hajtathassa végre a tekintélyére nézvést megtépázott, s politikailag kiszolgáltatott pápával saját császárrá koronázását. Arn aktív szereplőként végigkísérhette ezen eseményeket, amint ezt az Alcuinnal folytatott levelezésből egyértelműen megállapíthatjuk.⁹

A Liupram és Adalwin korának dokumentumait exponáló harmadik fejezetben a szerző két forrással foglalkozik behatóbban, a *Carmina Salisburgenia* címen nyilvántartott versgyűjteménnyel, valamint a bajorok és a karantánok megtérését feldolgozó *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*mal.

A *Carmina Salisburgenia*t tartalmazó kódex datálását a püspökök versbe foglalt listája teszi lehetővé. Mindezek alapján a püspöki névsor valamikor 854 és 859 között született. A *Carmina Salisburgenia* elnevezése annyiban problematikus, hogy azon látszatot kelti, mintha mindezen versek Salzburgban születtek volna, noha számos *carmen* esetén ez valószínűtlen, illetve bizonyíthatóan valótlan, ugyanakkor valamennyi, e cím alatt összefoglalt vers kötődik valamilyen módon Salzburghoz. A költői tevékenység salzburgi fellendülése kétségkívül Arn 798-ban történt érsekké válásához és a frank uralkodó bizalmas környezetéhez tartozó Alcuinnal fenntartott barátságához köthető. A *Carmina Salisburgenia* darabjairól a nagyfokú színvonalbeli különbségek ellenére megállapítható, hogy nem maradnak alatta a Karoling-birodalom általános nyelvi nívójának.¹⁰

A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* szerzőjének kilétére csupán a mű néhány utalásából kísérlehetünk meg következtetéseket levonni, ám teljes bizonyossággal nem tudjuk azonosítani. A karantán és az avar misszió kérdése, valamint az Ingo-történet valódisága és továbbélése mellett Nótári behatóan vizsgálja azon a *Conversio* által rögzített vádpontokat, amelyeket a Regensburgi Zsinaton Metód ellen felhoztak. Azonban az nem állapítható meg, hogy a *Conversio* a per vádirataként, vagy pedig annak utólagos legitimációjaként keletkezett-e. Metód pannóniai és moráviai működését és a Salzburgi Érsekségnek e területekre vonatkozó jogigényét megvilágítandó a szerző áttekinti a Bajorországból kiinduló karantán és avar misszió állomásait, s megállapítja, hogy annak megszervezésében a pápaság valóban nem vállalt aktív részt. Nótári ezután elemzi a pápaság – s a pápai legátus, Metód – és a bajor püspökök közötti hatalmi vitát.¹¹

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Nótári Tamás monográfiája egyaránt hasznos olvasmányként szolgál mind a jogtörténet, mind pedig a politika- és egyháztörténet iránt érdeklődőknek. Az átlátható szerkezet és a tipográfia segítik az eligazodást és a szerkesztés mintaszerűségéről tanúskodnak. A szerzőtől immáron megszokott módon figyelemre méltó a jegyzetek, valamint a szakirodalom és forrásjegyzékek példaértékű feldolgozása.

¹ A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem PhD hallgatója

² Nótári T.: *Szádeczky-Kardoss Samu (1918–2004)*. Aetas 2005. 4. 182–186; *En memoire de Professeur Samuel Szádeczky-Kardoss*. Acta Antiqua 46. 2006/3. 209–212; *Szádeczky-Kardoss Samu emlékezete*. In: Hamza G.–Nótári T.: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* Budapest, 2006. 493–501.

³ E témában megjelent a jelen recenzió tárgyát képező monográfiát megelőzte egy forráskötet, és követte egy monográfia Nótári T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged 2005; *Show Trials and Lawsuits in Early-Medieval Bavaria*. Rechtsgeschichtliche Vorträge 53. Budapest 2008.

⁴ Ehhez lásd Nótári T.: *Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez*. In: *Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk. Marton Sz.–Teiszler É. Szeged 2005. 99–122; *Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában*. Belvedere Meridionale 2005. 5–6. 38–54; *Virgil püspök bajorországi jogvitáinak margójára*. In: *Tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Mezey B.–Révész T. M. Budapest 2006. 369–384; *On Bishop Virgil's Litigations in Bavaria*. Acta Juridica Hungarica 48. 2007. 49–70.

⁵ Vö. Nótári T.: *Salzburg neve a kora középkori forrásokban*. *Collega*. 9. 2005/1. 48–54; *Gesta Hrodberti*. In: *Classica – Mediaevalia – Neolatina*. Edd. L. Havas et E. Tegyei. Debrecen 2006. 131–146; *A kora középkori salzburgi birtokjegyzékek margójára*. *Jogelméleti Szemle* 2006/3.

⁶ Ehhez lásd *A salzburgi Liber confraternitatis margójára*. *Belvedere Meridionale* 20. 2008/3–4. 34–40; *A Liber confraternitatum mint jog- és kultúrtörténeti forrás*. *Jogelméleti Szemle* 2009/1.

⁷ Nótári T.: *Két forrás a kora középkori Salzburgból, Notitia Arnonis – Epistola Theotmari*. *Aetas* 2004/2. 72–95; *Személyállapot és társadalomszerkezet a kora középkori Bajorországban*. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestinensis* 42. 2005. 163–186; *Status libertatis a Lex Baiuvariorumban*. *Jogelméleti Szemle* 2007/4; *Jogtörténeti adalékok a VIII. századi salzburgi (birtok)jegyzékekhez*. *Állam- és Jogtudomány* 49. 2008/1. 99–108; *Jogtörténeti és filológiai megjegyzések a VIII. századi salzburgi birtokjegyzékekhez*. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 44. 2007. 145–174.

⁸ Vö. Nótári T.: *III. Tasziló trónfosztása – adalékok egy koraközépkori koncepció perhez*. *Jogtudományi Közöny* 60. 2005/12. 503–516; *Tassilo III's dethronement – contributions to an early-middle-age show trial*. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica* 23. 2005. 65–90.

⁹ Bővebben lásd Nótári T.: *III. Leó pere és az Salzburgi Érsekség megalapítása*. 9. *Collega* 2005/4. 55–59.

¹⁰ Vö. Nótári T.: *A Carmina Salisburgensia mint jog- művelődéstörténeti forrás*. *Jogelméleti Szemle* 2008/4.

¹¹ Vö. Nótári T.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Aetas* 2000/3. 93–111; *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez*. *Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szerk. Weisz B.–Balogh L.–Szarka J. Szeged, 2001. 67–84; *A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében*. *Belvedere Meridionale* 2005. 3–4. 37–62; *Metód pere a Regensburgi Zsinaton a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében*. *Collega* 9. 2005/1. 44–51; *On the Avar-related chapters of the Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Chronica* 5. 2005. 26–39.